

BARBARA BUTENT-STEFANIAK

WCZESNOŚREDNIOWIECZNE MONETY Z X I XI W. W ZBIORACH OSSOLINEUM

ABSTRACT: The article describes early medieval (10th–11th c.) coins from the collection of the Ossolinski National Institute. There are about 400 coins from this period, originate from Poland and other countries. Part of them come from hoards or archaeological excavations carried out on settlements or grave fields, other coins come from the old collections of Ossolineum in Lviv, and some from donations or various purchases. In the Ossolineum there are fragments of six early medieval hoards, containing coins, silver ornaments and fragments of silver clumps.

ABSTRAKT: Artykuł opisuje wczesnośredniowieczne (X–XI w.) monety ze zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Znajduje się w nich około 400 monet z tego okresu, pochodzących z Polski i innych krajów. Część z nich została pozyskana ze skarbów lub wykopalisk archeologicznych prowadzonych na osadach lub cmentarzyskach, inne ze starych kolekcji Ossolineum we Lwowie, a część z darowizn lub różnych zakupów. W Ossolineum znajdują się fragmenty sześciu wczesnośredniowiecznych skarbów srebra, zawierających monety, srebrne ozdoby i fragmenty srebrnych placków.

KEYWORDS: Ossolineum, early medieval coinage, hoards

SŁOWA KLUCZOWE: Ossolineum, mennictwo wczesnośredniowieczne, skarby

W bogatych zbiorach Działu Numizmatycznego (dawniej Gabinetu Numizmatyczno-Sfragistycznego) Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, wśród wielu cennych zabytków znajdują się różnorodne monety wczesnośredniowieczne: polskie, zachodnioeuropejskie i orientalne. Nie jest to kolekcja bardzo liczna, składa się bowiem z około 400 egzemplarzy. Część z nich pochodzi ze skarbów lub wykopalisk archeologicznych prowadzonych w okresie powojennym na terenie Śląska; inne dotarły do Wrocławia z dawnej, przedwojennej kolekcji lwowskiego Ossolineum.

Kolejne stanowią dary hojnych kolekcjonerów–darczyńców lub też powojenne nabytki pochodzące z antykwariatów bądź aukcji numizmatycznych; jest także niewielka grupa monet o nieustalonej proveniencji.

SKARBY Z X–XI W.

Omówienie kolekcji ossolińskiej rozpoczniemy od wczesnośredniowiecznych skarbów srebrnych, przechowywanych aktualnie w naszych zbiorach (tabela 1). Dziś w Ossolineum znajdują się wyłącznie fragmenty sześciu depozytów. Połowa z nich to zespoły ukryte jeszcze w ostatnich dekadach X stulecia, a jednym z najstarszych jest fragment skarbu z nieznannej miejscowości, pochodzący być może z Wolina (publikowany w najnowszym inwentarzu znalezisk monet jako Wolin XXV?)¹. Depozyt ten mógł być zakopany jeszcze w 3. ćwierci X w., po 975 r. Kolejny, nieco młodszy zespół stanowi część skarbu z okolic Małkovic, pow. wrocławski, ukrytego pod koniec X stulecia (*tpq* 995)². Na schyłek tego stulecia datowany może być także niewielki fragment dużego depozytu odnalezionego w Kotowicach, pow. wrocławski, złożony jedynie z 18 denarów, z których najmłodsze zostały wyemitowane w latach 976–982³. Cały zespół został ukryty zapewne dopiero po 1010 r., choć w tym wypadku możemy mówić o skarbie dwufazowym, którego ogromna część składowa powstała jeszcze w X w., w tym wszystkie monety z Ossolineum⁴. Większa część tego zespołu jest aktualnie przechowywana w Muzeum Miejskim, w Oddziale Archeologicznym we Wrocławiu.

Na początek XI w. mogą być datowane dwa następne, niewielkie depozyty, oba pochodzące z nieznanymi nam miejscowości. Pierwszy najpewniej został odkryty na Śląsku i datowany jest na okres po 1040 r. (publikowany jako zespół Śląsk X)⁵. Drugi skarb został ukryty wcześniej, prawdopodobnie po 1024 r., ale nie wiadomo, skąd pochodzi⁶. Najmłodszy w tej grupie jest depozyt z Lubrańca na Kujawach, zdeponowany około połowy XI w. (*tpq* 1046 r.); część monet i ozdób z tego zespołu znajduje się w Muzeum Okręgowym we Włocławku⁷.

---

¹ FMP V, 305; Butent-Stefaniak, Malarczyk 2017.

² FMP IVB, 41; Butent-Stefaniak 2009.

³ Butent-Stefaniak 2002.

⁴ FMP IVB, 31, przyp. 81.

⁵ FMP IVB, 105.

⁶ Butent-Stefaniak 2000, s. 9.

⁷ Butent-Stefaniak 1994.

LP.	DEPOZYTY	TPQ	MONETY	OZDOBY	SUROWIEC
1.	NN (WOLIN XXV?)	975 r.	1+32 (1+6 dirhemy; 0+22 niemieckie; 0+3 CNP; 0+1 Italia)	0	0
2.	KOTOWICE	976 r.	18+0 niemieckie (Bawaria i Szwabia)	0	0
3.	MAŁKOWICE– okolice	995 r.	1+14 (0+1 dirhemy; 1+8 niemieckie; 0+4 CNP; 0+1 angielskie)	11 (zausznice, paciorki, blaszki)	3+34 placki
4.	Skarb NN	1024 r.	24 (6+7 dirhemy; 11+0 niemieckie – OAP i Frankonia)	25 (paciorki, fr. klamerek, zausznice, lunuli, kaptorgi)	0
5.	Skarb NN – Śląsk X	1040 r.	5+0 niemieckie (OAP, Fryzja)	0	0
6.	LUBRANIEC	1046 r.	84 denary: niemieckie, angielskie, czeskie, węgierskie, 1 polski, 1 francuski, naśladownictwa, CNP	6 (pierścionek, paciorki, blaszki)	1+5 placki

Tabela 1. Skarby wczesnośredniowieczne ze zbiorów Ossolineum

Niemal wszystkie wymienione znaleziska zostały już wyczerpująco opublikowane, z tego większość w ramach najnowszego inwentarza znalezisk monet wczesnośredniowiecznych zatytułowanego *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Schlesien*⁸ oraz w pracy *Obieg pieniężny na Śląsku we wczesnym średniowieczu*⁹, a także w kilku innych pracach. Nieopublikowany pozostał tylko jeden niewielki depozyt pochodzący z nieznanego miejsca, złożony z 25 niewielkich fragmentów biżuterii srebrnej, 13 dirhemów (6 całych + 7 fragmentów) oraz 11 monet niemieckich, ukryty najpewniej po 1024 r.¹⁰

⁸ FMP IVB.

⁹ Butent-Stefaniak, Malarczyk 2009.

¹⁰ Opublikowane zostały jedynie monety niemieckie z tego zespołu w: Butent-Stefaniak 2000, nr. 45, 74, 80, 82, 85, 87, 89–90, 94, 98–99. Aktualnie przygotowana jest odrębna, dokładna publikacja całego skarbu, uwzględniająca najnowsze wyniki badań nad monetami, co pozwoliło zmienić datę ukrycia depozytu.

MONETY Z X w.

Najstarsze monety wczesnośredniowieczne przechowywane w zbiorach Ossolineum reprezentują nieliczne drachmy perskie (sasanidzkie) z VI w., niestety wszystkie bez proveniencji, oraz dirhemy arabskie. Dirhemy pochodzą z dwóch depozytów: ze skarbu z nieznanego miejsca (tabela 1: 4) oraz domniemanego z Wolina (tabela 1: 1). W skład tego pierwszego zespołu wchodzi 13 monet (6 całych + 7 fragmentów) wybitych w okresie od VIII do X w. Z kolei z domniemanego skarbu z Wolina w kolekcji znalazło się 7 egzemplarzy (1 cały + 6 fragmentów), wyemitowanych w IX i X w., m.in. w mennicach Andaraba i aš-Šaš, przez emirów z dynastii Abu-Daudydów, Samanidów i Buwajhidów. Obok nich zidentyfikowano też cztery interesujące naśladowstwa dirhemów¹¹. Natomiast z depozytu z okolic Małkowic (tabela 1: 3) pochodzi tylko jeden niewielki fragment nieokreślonego dirhema.

Spośród innych monet dziesiątowiecznych można wymienić dwa półbrakteaty duńskie typu doresztackiego (ryc. 1), wybite w latach ok. 975–980 r. (niestety obie monety bez proveniencji¹²), oraz fragmenty kilka pensów angielskich Etelreda II (978–1016) wchodzących w skład skarbów z okolic Małkowic oraz z Lubrańca (typ Crux i Small Cross). Monety czeskie z X w. w kolekcji Ossolineum reprezentują jedynie dwa egzemplarze: denar Bolesława II (972–999) typu bawarskiego I (krzyż/kapliczka), pochodzący ze Środy Śląskiej (ryc. 2) – jest to znalezisko luźne. Moneta ta została wybita w latach ok. 972–980 r.¹³ Drugi denar Bolesława II należy do typu Etelredowego, datowanego na okres ok. 985–999 r., a sama moneta odkryta została w trakcie wykopalisk archeologicznych prowadzonych na osadzie Wrocław–Ołbin¹⁴. Obie monety wyemitowała mennica w Pradze.

Ryc. 1. Półbrakteat duński typu doresztackiego ze zbiorów Ossolineum

¹¹ Butent-Stefaniak, Malarczyk 2017.

¹² Nr inw. C 11079 i NJB 11.

¹³ FMP IVB, 76.

¹⁴ FMP IVB, 87.

Ryc. 2. Denar czeski Bolesława II typu bawarskiego I ze zbiorów Ossolineum

Z depozytu z Lubrańca pochodzi interesująca i rzadko spotykana w Polsce moneta burgundzka, wybita przez abp Thibauta (952–1000) w mennicy Vienne¹⁵ (ryc. 3), a ze skarbu Wolin XXV(?) fragment italskiego denara ces. Ottona I (962–973) z mennicy w Pawii¹⁶.

Ryc. 3. Denar burgundzki arcybiskupa Thibaut z Vienne ze zbiorów Ossolineum

Najliczniejsze spośród monet z X w. przechowywanych w zbiorach Ossolineum są numizmaty niemieckie pochodzące przede wszystkim z mennic bawarskich, szwabskich oraz saskich – te ostatnie to głównie fenigi typu Otton i Adelajda oraz najstarsze denary krzyżowe typu I; mniej liczne są monety z Frankonii. Monety bawarskie, szwabskie oraz ich naśladowstwa pochodzą głównie ze skarbów z Kottowic, domniemanego Wolina, z okolic Małkowiec oraz z Lubrańca – w tym ostatnim zespole wystąpił też piękny obol ks. Henryka III (983–985) (ryc. 4). W sumie w kolekcji zgromadzono 66 monet bawarskich i szwabskich z X w., wśród nich znalazły się emisje książąt bawarskich Henryka I (948–955), Henryka II (955–967, 973–976, 985–995), Ottona I (976–982) i Henryka III (983–985) z mennic w Nabburgu i Regensburgu, a także biskupa Udalryka (923–973) z Augsburga oraz denary rozmaitych emitentów wybite w Strasburgu i Breisach.

¹⁵ Butent-Stefaniak 1994, nr 117.

¹⁶ FMP V, 305, 33.

Ryc. 4. Obol bawarski ks. Henryka III z Ratzbony (nr inw. B 7218)

Do niemieckich monet bitych jeszcze w X stuleciu, po 983 r. lub 995 r., należą też najstarsze odmiany fenigów Ottona i Adelajdy typu III oraz starsze odmiany typu IV wg typologii V. Hatz¹⁷ (typy IV: 5–6, 19, 20), pochodzące m.in. ze skarbów Śląsk X, depozytu z nieznanego miejsca (tabela 1: 4), oraz z Lubrańca. W kolekcji znajduje się także jeden egzemplarz rzadkiego typu Hatz I (Dbg 1165) z wizerunkiem głowy w lewym profilu na awersie, wybity między 995 a 1010 r.¹⁸ (ryc. 5). Niestety okaz ten pochodzi z powojennych zakupów i nie posiada atrybucji.

Ryc. 5. Denar Ottona i Adelajdy typu Hatz I ze zbiorów Ossolineum

Obok fenigów typu Ottona i Adelajdy w zbiorach zgromadzono także najstarsze odmiany denarów krzyżowych – egzemplarze typu CNP I wg klasyfikacji M. Gumowskiego¹⁹, bite w drugiej połowie X stulecia w mennicy w Magdeburgu. Aktualnie jest zinwentaryzowanych 10 egzemplarzy typu CNP I, jedno– i dwustronnych, które wchodziły w skład skarbów z okolic Małkowic (trzy fragmenty) oraz Wolina (trzy fragmenty); kolejne pochodzą z rozmaitych darów oraz zaku-

¹⁷ Hatz 1961.

¹⁸ Butent-Stefaniak 2000, nr 72.

¹⁹ Gumowski 1939.

pów. Spośród innych monet saskich z X w. można wymienić denary ks. Bernarda I (973–1011) z mennicy w Lüneburgu oraz ces. Ottona III (983–1002) z Quedlinburga z depozytu z Lubrańca²⁰.

Bardzo nieliczne monety Frankonii (pięć egzemplarzy) należą do emisji cesarskich Ottona II (973–983) i Ottona III (983–1002) z Wormacji, Moguncji oraz z Würzburga; wchodziły w skład skarbów z Lubrańca i z okolic Małkovic; jeden egzemplarz pochodzi także z powojennych zakupów.

MONETY Z XI W.

1. Monety polskie

Najstarsze monety polskie w kolekcji Ossolineum reprezentują trzy denary Bolesława Chrobrego (992–1025) oraz jeden denar Mieszka II (1025–1034). Ten ostatni egzemplarz pochodzi ze skarbu z Lubrańca. Należy do typu II,3 wg klasyfikacji S. Suchodolskiego²¹, emitowanego w Wielkopolsce po ok. 1013 r. Na awersie widnieje „kapliczka” z krzyżem, obok dwa pałaki. W otoku czytelny jest napis: MIDI[...]; na rewersie widać krzyż z kulkami w kątach, w otoku trzy swastyki. Waga tego egzemplarza wynosi 1,491 g²². Pomyłony zapis imienia księcia w formie MIDICO na monetach tego typu jest najprawdopodobniej wynikiem poprawiania stempla²³.

Wszystkie denary Bolesława Chrobrego pochodzą z zakupów dokonanych w ostatnich latach na aukcjach numizmatycznych i, niestety, nie znamy ich proveniencji²⁴. Egzemplarze te nie były dotąd nigdzie publikowane²⁵. Dwa denary są jednostronne i przedstawiają zbarbaryzowany (poprawiony) typ „PRINCES POLONIE”²⁶ (ryc. 6, 7). Pierwszy, niedobity egzemplarz nosi na awersie wyobrażenie ptaka (pawia), a w otoku zbarbaryzowany napis: [...]IIIE²⁷. Na drugim, decentrycznie wybitym denarze, widnieje rewers z krzyżem utworzonym przez jedną grubszą linię, w kątach krzyża znajdują się okręgi z punktami wewnątrz; napis otokowy pozostaje mocno nieczytelny: [...]R(?)II[...]²⁸. Według klasyfikacji

²⁰ Butent-Stefaniak 1994, nr 1–3.

²¹ Suchodolski 1967, s. 72, 167–168.

²² Baran 1998, nr 1; Butent-Stefaniak 1994, nr 116.

²³ Bogucki 2010, s. 180–182; Bogucki 2020, s. 202.

²⁴ W przedwojennej kolekcji Ossolineum znajdowało się co najmniej pięć denarów Bolesława Chrobrego oraz jeden Mieszka. Żaden z nich nie dotarł do Wrocławia.

²⁵ Publikowana była jedynie fotografia jednego z nich w folderze *Kolekcje Działu Numizmatycznego Ossolineum*, Wrocław 2018. Egzemplarz ten został nabyty na aukcji numizmatycznej WCN 52/2012, poz. 101.

²⁶ Bogucki 2010.

²⁷ Nr inw. C 15998.

²⁸ Nr inw. C 16021.

S. Suchodolskiego oba egzemplarze reprezentują typ IX,²⁹ Monety te zostały zapewne wybite w pierwszych latach XI stulecia, ok. 1010–1015 r. lub nawet później³⁰. Waga egzemplarzy ossolińskich wynosi odpowiednio 0,850 g i 0,837 g.

Ryc. 6–7. Jednostronne denary Bolesława Chrobrego ze zbiorów Ossolineum

Bardzo interesująca jest trzecia moneta Bolesława Chrobrego (ryc. 8)³¹. Jest to niedobita hybryda typu kapliczka/krzyż, pochodząca prawdopodobnie z nieznannej mennicy wielkopolskiej z początku XI stulecia, wybita w okresie ok. 1005/10–1015 r.³² Waga tego egzemplarza wynosi 0,862 g. Na awersie widnieje kapliczka z napisem: JIVA, dookoła zaś czytelne są litery: IE...Io. Na rewersie umieszczono krzyż, w kątach znajdują się litery: ODDO, w otoku napis: +HL...AIL³³. Moneta ta należy do grupy zachodniosłowiańskich denarów naśladowczych; awers naśladuje typ ratyzboński, gdzie przedstawiono stylizowany kościół z napisem pod dachem: +JIVA; rewers natomiast wyraźnie kopiuje denary typu Otton i Adelajda w postaci krzyża z literami O–D–D–O w kątach. Awers tej monety niewątpliwie nawiązuje do wczesnych emisji Ratyzbony, ale nad dachem świątyni umieszczono kulki ułożone na krzyż, podobnie jak na późniejszych denarach saskich – jest to zapewne połączenie obu typów. Napis dookoły jest słabo czytelny i zbarbaryzowany. Waga tego egzemplarza odpowiada wadze pierwszych typów monet od I do IV w mennictwie Bolesława Chrobrego³⁴.

²⁹ Suchodolski 1967.

³⁰ Bogucki 2010, s. 172–178; Bogucki 2020, s. 194–195.

³¹ Denar ten został nabyty na aukcji WCN 52/2012, poz. 104. Nr inw. C 15999.

³² Bogucki 2012, s. 97.

³³ Ilisch 1994, ryc. 68:9.

³⁴ Suchodolski 1967.

Ryc. 8. Denar Bolesława Chrobrego (hybryda) ze zbiorów Ossolineum

Znaleziska naśladownictw tego typu pochodzą z głównie terenów płn.–zach. Polski oraz ze Skandynawii, gdzie wystąpiły co najmniej w ośmiu skarbach i znaleziskach luźnych, m.in. Poznań–okolice (*tpq* 1016), Kujawy I (*tpq* 1024), Żukowo, pow. płocki (*tpq* 1024), Kalisz–okolice I (*tpq* 1037), nierozpoznany skarb z Wielkopolski z 1. połowy XI w., a także w trzech depozytach skandynawskich odnalezionych na Bornholmie i Gotlandii, ukrytych w XI i XII stuleciu, w okresie od 1037 aż po ok. 1140 r. Ponadto znane są jeszcze cztery egzemplarze bez metryki; w sumie można wymienić co najmniej 17 egzemplarzy tego typu, zgromadzonych w muzeach w Berlinie, Kopenhadze, Krakowie, Płocku, Münster i Sztokholmie³⁵. Moneta ze zbiorów wrocławskich wzbogaciła tę niewielką, lecz interesującą grupę o kolejny egzemplarz do dalszych badań nad mennictwem pierwszych Piastów.

Młodsze monety polskie w kolekcji ossolińskiej reprezentują już mennictwo Bolesława II Śmiałego z 2. połowy XI stulecia (1058–1079/80). Denary tego władcy pochodzą zarówno z wykopalisk archeologicznych (Opole–Ostrówek, Czeladź Wielka, zamek Świny), jak i dawnej kolekcji lwowskiej oraz pojedynczych darów i zakupów³⁶. Aktualnie w zbiorach zgromadzono osiem monet Bolesława Śmiałego, z tego cztery należą do typu starszego (głowa księcia/księżę na koniu) a cztery kolejne do typu młodszego, królewskiego (1076–1079/80) z przedstawieniem króla w koronie na awersie i trójwieżową budowlą na rewersie.

Monety kolejnego władcy, księcia Władysława Hermana (1079/80–1102) występują w ilości 14 egzemplarzy; w większości zostały pozyskane w wyniku zakupów w okresie powojennym. Tylko jedna z nich pochodzi z wykopalisk archeologicznych przeprowadzonych na Rynku w Opolu w 1953 r.³⁷ Natomiast jeszcze ze zbiorów lwowskich pochodzi jedyny w zbiorach Ossolineum denar palatyna

³⁵ Bogucki 2006, s. 186.

³⁶ Baran 1998; Butent-Stefaniak 2012.

³⁷ Baran 1998, 13.

Sieciecha (ok. 1080–1097). Jest to egzemplarz typu II.8 wg S. Suchodolskiego³⁸, ze znakiem Sieciecha i napisem otokowym: +ZETKEoH na awersie oraz tzw. „monogramem” na rewersie³⁹(ryc. 9).

Ryc. 9. Denar pałatyna Sieciecha ze zbiorów Ossolineum

Najmłodsze monety, datowane już na przełom XI i XII stulecia reprezentują dwa denary z imieniem Bolesława i wizerunkiem schematycznie przedstawionej głowy na wprost na awersie, oraz głową i imieniem IOHANNES na rewersie. Monety te są zaliczane do najstarszych odmian Bolesława Krzywoustego, bitych na Śląsku w mennicy wrocławskiej w latach od ok. 1097 r. do ok. 1107⁴⁰. Te interesujące monety, do niedawna znane w bardzo niewielkiej liczbie egzemplarzy, znalazły się w dużym depozycie odkrytym w 2006 r. w Kopaczu pod Złotoryją, w którym zidentyfikowano 279 denarów z imieniem Bolesława, reprezentujących kilka różnych odmian⁴¹. Oba wrocławskie egzemplarze ze zbiorów Ossolineum należą do odmiany z napisami: BOLEZXLVS / X IOANNES [XIoANNES]; ich waga wynosi 0,513 g i 0,301 g. Monety te są słabo wybite na płaskich krążkach i wyszczerbione; jedna z nich jest pęknięta i sklejoną. Denary zdeponowane w Ossolineum mogą również pochodzić ze skarbu z Kopacza.

2. Monety niemieckie

Największą część wśród wczesnośredniowiecznych monet znajdujących się w zbiorach Ossolineum stanowią jedenastowieczne emisje krajów niemieckich; najliczniejsze są pospolite saskie fenigi typu Otton i Adelajda (OAP), których

³⁸ Suchodolski 1987, s. 16–21.

³⁹ Baran 1998, 20.

⁴⁰ Butent-Stefaniak 2016, s. 54–55; Nakielski 2012. W. Nakielski uważa, że monety te mogły być bite w mennicy w Legnicy.

⁴¹ FMP IVB, 78.

zgrupowano 31 oraz 14 naśladownictw. Monety te pochodzą ze zbiorów lwowskich, kilku depozytów (skarby Śląsk X, skarby NN, Lubraniec), darów oraz zakupów. Należą do rozmaitych typów, od najstarszych, bitych jeszcze w X stuleciu, po młodsze odmiany typu IV, aż do najmłodszych naśladownictw z lat ok. 1020–1050 (typ V wg Hatz)⁴². Saksonię reprezentują także nieliczne emisje ks. Bernarda I (973–1011) z mennicy w Lüneburgu, ks. Bernarda II (1011–1059) z Jever, hr. Dytmara (? – 1048), ces. Konrada II (1024–1039) z Bardowiku, króla Henryka III (1039–1046) z Minden (?) oraz ces. Henryka III (1046–1056) z Gittelde. Monety te również wchodziły w skład skarbu z Lubrańca⁴³.

Niezbyt liczne są denary bawarskie i szwabskie wyemitowane w XI stuleciu, pochodzące głównie ze skarbu z Lubrańca oraz z przedwojennych zbiorów lwowskich (nr inw. B 7237). Wśród nich wyróżniono emisje króla i ces. Henryka II (1002–1024) z Ratzbony i Augsburga, króla Henryka III (1039–1042) z Ratzbony oraz bp. Adalricha II (1025–1040) z mennicy w Bazylei. Stosunkowo nieliczne są także monety Frankonii, wyemitowane przez mennice w Moguncji, Wormacji, Erfurcie i Spirze, znane z depozytu z Lubrańca oraz skarbu z nieznanego miejsca (tabela 1: 4), a także pochodzące z rozmaitych zakupów. Wśród nich znajdują się denary ces. Henryka II z Wormacji oraz ich naśladownictwa (wariant Gaettens 222)⁴⁴, ces. Konrada II (1024–1039) z Moguncji, abp. Bardo z Erfurtu (1031–1051) i ces. Henryka III (1039–1056) ze Spiry⁴⁵.

Kolejną grupę wśród monet niemieckich stanowią emisje Dolnej Lotaryngii i ich naśladownictwa, bite głównie w mennicach w Kolonii i Soest przez ces. Henryka II (1002–1024), abp. Pilgrima (1021–1036), abp. Hermana II (1036–1056), ale także w mennicy Andernach przez ks. Teodoryka (984–1026), abp. Pilgrima oraz w Dinant, przez hr. Alberta III (1037–1105) oraz w Duisburgu przez króla Henryka III (1039–1056). Wszystkie wymienione egzemplarze pochodzą ze skarbu z Lubrańca⁴⁶.

Denary fryzyjskie stanowią ostatnią, niewielką grupę, złożoną zaledwie z sześciu egzemplarzy, reprezentujących emisje króla Henryka II (1002–1014) i króla Konrada II (1024–1027), bite w Thiel i Deventer, oraz bp. Bernolda (1027–1054) z Groningen (ryc. 10). Monety te wchodziły w skład depozytu z Lubrańca oraz skarbu Śląsk X⁴⁷.

---

⁴² Butent-Stefaniak 2000, s. 44–50.

⁴³ Butent-Stefaniak 2000, s. 39–42.

⁴⁴ Gaettens 1934.

⁴⁵ Butent-Stefaniak 2000, s. 33–36.

⁴⁶ Butent-Stefaniak 2000, s. 29–33.

⁴⁷ Butent-Stefaniak 2000, nr 53–58.

Ryc. 10. Denar bp. Bernolda z Groningen ze zbiorów Ossolineum

3. Monety czeskie, węgierskie i angielskie

W kolekcji ossolińskiej czeskie mennictwo XI stulecia jest słabo reprezentowane: są to zaledwie dwa denary Brzetysława I (1034–1055) ze skarbu z Lubrańca: pierwszy należy do typu Cach 313 (postać/ptak), drugi do typu Cach 319 (głowa/dłoń)⁴⁸; ten sam typ przedstawia kolejna moneta, niestety bez proveniencji (nr inw. B 7228). Najnowszy nabytek działu mennictwa czeskiego stanowi denar ks. Udalryka (1012–1033, 1034) pochodzący z mennicy w Pradze, typu Cach 285/Šmerda 130a z popiersiem księcia na awersie i napisami na rewersie (nr inw. B 10.247). Z terenu Moraw jest tylko jedna moneta, jest to denar ks. Ottona I Pięknego (1061–1087), wybity w mennicy w Ołomuńcu, typu Cach 371/Šmerda 328c. Egzemplarz ten nie posiada atrybucji.

Nieliczne w naszych zbiorach są także emisje węgierskie z XI w., reprezentowane wyłącznie przez pojedyncze denary Andrzeja I (1046–1060) ze skarbu z Lubrańca, oraz jeden egzemplarz pochodzący z wykopalisk archeologicznych przeprowadzonych na osadzie Wrocław–Ołbin⁴⁹.

Monety angielskie z XI stulecia to pensy Kanuta Wielkiego (1016–1035) oraz ich naśladownictwa, pochodzące głównie z Lubrańca, oraz jeden egzemplarz bez proveniencji (nr inw. B 9117). Monety te należą do typów: Quatrefoil, Short Cross, Long Cross i Pointed Helmet; obok nich wystąpiły także ich skandynawskie naśladownictwa⁵⁰. Z Lubrańca znane są też interesujące zachodniosłowiańskie naśladownictwa, datowane na XI stulecie⁵¹ (ryc. 11).

⁴⁸ Butent-Stefaniak 1994, nr 110–111.

⁴⁹ Butent-Stefaniak 1994, nr 113; FMP IVB, 87.2.

⁵⁰ Butent-Stefaniak 1994, nr 97–108.

⁵¹ Butent-Stefaniak 1994, nr 123, 126.

Ryc. 11. Zachodniosłowiański denar naśladowczy (ze skarbu z Lubrańca) ze zbiorów Ossolineum.
Fot. A. Niedźwiecki

4. Denary krzyżowe

Najliczniejszą grupę wśród wczesnośredniowiecznych monet przechowywanych w zasobach Działu Numizmatycznego stanowią pospolite denary krzyżowe. Pochodzą ze skarbów, wykopalisk archeologicznych, darów, zakupów oraz dawnych zbiorów lwowskich (tych ostatnich jest co najmniej 49 egzemplarzy). Większość z nich została opublikowana w *Katalogu średniowiecznych monet niemieckich* oraz w inwentarzu znalezisk wczesnośredniowiecznych (FMP IV/B) czy też przy okazji publikacji poszczególnych skarbów: z Lubrańca⁵², domniemanego Wolina XXV?⁵³ oraz zespołu z okolic Małkowie⁵⁴.

Najstarsze odmiany denarów krzyżowych reprezentuje monety typu CNP II⁵⁵, które prawdopodobnie były emitowane na początku XI stulecia⁵⁶. W kolekcji znajdują się numizmaty pochodzące zarówno jeszcze z przedwojennych zbiorów lwowskich, jak i te z zakupów współczesnych, a także egzemplarze zdeponowane w skarbach (Lubraniec, okolice Małkowie). Brak jest denarów krzyżowych typu CNP III, a typ CNP IV, datowany na pierwszą połowę XI w., jest reprezentowany jedynie przez dwa egzemplarze, pochodzące jeszcze z zasobów lwowskich⁵⁷.

Popularny typ CNP V, z krzyżem perełkowym, bity od ok. 1025 r. do końca XI w.⁵⁸, liczy 25 sztuk, z tego część monet pochodzi jeszcze ze zbiorów lwowskich, inne z zakupów i darów współczesnych, kilka ze skarbu z Lubrańca oraz z wykopalisk archeologicznych przeprowadzonych na terenie osady w Czeladzi Wielkiej i grodu na Ostrówku w Opolu.

⁵² Butent-Stefaniak 1994.

⁵³ Butent-Stefaniak, Malarczyk, *op. cit.*

⁵⁴ Butent-Stefaniak 2009.

⁵⁵ Klasyfikacja denarów krzyżowych wg Gumowski 1939.

⁵⁶ Kilger 2000, s. 208–209.

⁵⁷ Butent-Stefaniak 2000, nr. 126–127; Kilger 2000, s. 211.

⁵⁸ Kilger 2000, s. 223–226.

Najliczniejsze wśród krzyżówek są pospolite denary typu CNP VI, z krzyżem kawalerskim, emitowanego od ok. 1015 r. do końca XI w., a nawet jeszcze na początku XII stulecia⁵⁹. Pochodzą ze zbiorów lwowskich, zakupów, darów, skarbu z Lubrańca oraz wykopalisk archeologicznych grodu Opole–Ostrówek i osady Czeladź Wielka. W sumie jest to 37 okazów, reprezentujących różne odmiany, od najstarszych do najmłodszych, datowanych już na przełom XI i początki XII w. Niektóre młodsze egzemplarze należą do typów wyprodukowanych już w polskich mennicach, są to np. niektóre denary z wykopalisk Opole–Ostrówek i osady Czeladź Wielka, typu CNP 858 odm.⁶⁰.

Niewiele mniej zgromadzono niewielkich denarów typu CNP VII (z pastorałem), które były emitowane od ok. 1035 r. aż do początku XII w.⁶¹. Ta grupa składa się z 35 egzemplarzy należących do różnych odmian. Poszczególne okazy pochodzą ze zbiorów lwowskich, zakupów, darów, skarbu z Kopacza (?) oraz z wykopalisk grodu Opole–Ostrówek, gdzie m.in. natrafiono na krzyżówki najmłodszej odmiany CNP 986, z pastorałem skierowanym w lewo, emitowane po 1080 r. na ziemiach polskich, być może we Wrocławiu⁶².

Krzyżówki najmłodszego typu CNP VIII, zwanego popularnie „z główką” należą do najrzadszych w ossolińskich zbiorach (ryc. 12). Były bite na Śląsku, w mennicy wrocławskiej w okresie panowania Władysława Hermana oraz Bolesława III Krzywoustego, w latach ok. 1080–1120 (najprawdopodobniej ok. 1090–1100)⁶³. Monety te charakteryzują się schematycznym przedstawieniem głowy na awersie i krzyżem prostym na rewersie, w kątach krzyża znajdują się punkty oraz punkty w kątach. W otoku niekiedy widoczne są nieczytelne znaki, a krawędzie są wyraźnie podwyższone. Ich waga waha się od 0,427 do 0,947 g. Wśród nich znajdują się dwie nieznacznie różniące się od siebie odmiany w ramach typu VIII: CNP 1008 i 1009 (twarz nieco węższa i nieco szersza). W zbiorach Działu Numizmatycznego znajdują się jedynie cztery egzemplarze tego typu, pochodzące z darów i zakupów dokonanych w ostatnich latach⁶⁴. Najprawdopodobniej monety te pochodzą z odkryć dokonanych na Śląsku, ale niestety dokładnych danych o ich atrybucji nie posiadamy.

---

⁵⁹ Kilger 2000, s. 213–216.

⁶⁰ Kędziński 1998.

⁶¹ Kilger 2000, s. 218–220.

⁶² Nakielski 2012.

⁶³ Kędziński 2001, s. 400–403; Nakielski 2017.

⁶⁴ W przedwojennych zbiorach we Lwowie znajdował się co najmniej jeden egzemplarz tego typu, ale nie dotarł do Wrocławia; Butent-Stefaniak 2012, nr 10–12.

Ryc. 12. Denar krzyżowy typu CNP VIII ze zbiorów Ossolineum

Listę denarów krzyżowych w zbiorach Ossolineum zamyka malutki obol typu CNP VIII, 1035 (na awersie widnieje chorągiew o trzech strefach, pastorał i kąt; na rewersie krzyż kawalerski przekrzyżowany pastorałem, w dwóch kątach punkty), odkryty na osadzie w Ostrówku w Opolu. Obol odnaleziono wraz ze srebrnym kabłączkiem skroniowym oraz denarem krzyżowym typu CNP VII, 967, datowanym już na schyłek XI i początek XII stulecia (ryc. 13).

Ryc. 13. Obol z kabłączkiem skroniowym odkryty na osadzie w Ostrówku w Opolu (zbiory Ossolineum)

Na tym zakończymy ten krótki przegląd wczesnośredniowiecznych monet pochodzących z X i XI stulecia, zgromadzonych w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, w trakcie ostatnich 200 lat nieprzerwanego trwania tej instytucji (1817–2017). Zamierzaliśmy pokazać, w jaki sposób powstał ten zbiór, jakie były i są możliwości kontynuacji gromadzenia określonej kolekcji muzealnej oraz jej opracowywania, publikowania, a także wykorzystania do dalszych badań, uwzględniając przy tym niszczycielską rolę II wojny światowej, która spowodowała tak znaczny ubytek zabytków przechowywanych w zbiorach Ossolineum od XIX w.⁶⁵

⁶⁵ Baran, Butent-Stefaniak, Degler 2019.

WYKAZ SKRÓTÓW

CNP – *Corpus Nummorum Poloniae*

FMP IV – M. Bogucki i in., *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar IV. Kleinpolen/Schlesien*, Warszawa 2013.

FMP V – M. Bogucki i in., *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar V. Ermland und Masuren, Funde aus Polen 2011–2013, Addenda et Corrigenda*, Warszawa 2016.

WN – Wiadomości Numizmatyczne

BIBLIOGRAFIA

Baran E.

1998 *Katalog monet polskich w zbiorach Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich. Tom 1. Średniowieczne monety polskie, śląskie i pomorskie*, Wrocław.

Baran E., Butent-Stefaniak B., Degler A.

2018 *Stala wystawa numizmatyczna w Ossolineum we Lwowie i możliwości jej rekonstrukcji, [w:] Utracone kolekcje numizmatyczne. Studia i materiały z konferencji numizmatycznej. Warszawa 6–7 grudnia 2018*, red. J. Piniński, K. Jarzęcki, Warszawa, s. 61–86.

Bogucki M.

2006 *Nieznaną hybrydą denara PRINCES POLONIE i nowy typ monety Bolesława Chrobrego*, „WN”, R. L, z. 2, s. 181–192.

2010 *Poprawianie stempli monet Bolesława Chrobrego i Mieszka II*, „WN”, R. LIV, s. 172–192.

2012 *Zachodniosłowiańskie naśladownictwa monet bawarskich X i XI w. [w:] Pieniądz i banki na Śląsku, Studia nad dziejami pieniądza i bankowości w Polsce*, t. 2, red. W. Garbaczewski, R. Macyra, Poznań, s. 85–110.

2020 *Oryginalność i wtórność mennictwa polskiego w X–XII w., [w:] Oryginalność czy wtórność? Studia poświęcone polskiej kulturze politycznej i religijnej (X–XIII wiek)*, red. R. Michałowski, G. Pac, Warszawa, s. 164–232.

Butent-Stefaniak B.

1994 *Wczesnośredniowieczny skarb z Lubrańca, woj. wrocławskie*, „WN”, R. XXXVIII, z. 3–4, s. 169–188.

2000 *Katalog średniowiecznych monet niemieckich w zbiorach Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich*, Wrocław.

2002 *Monety ze skarbu z Kotowic, pow. wrocławski w zbiorach Ossolineum, [w:] Moneta mediaevalis. Studia numizmatyczne i historyczne ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa, s. 61–66.

2009 *Wczesnośredniowieczny skarb z okolic Małkovic, pow. Wrocław, [w:] Krajobrazy przeszłości. Księga ofiarowana doktorowi Adolfowi Juzwence w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Wrocław, s. 17–28.

2012 *Najnowsze nabytki Gabinetu Numizmatyczno-Sfragistycznego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Przyczynek do dyskusji na temat wrocławskich denarów z imieniem Bolesława*, „WN”, R. LVI, z. 2, s. 245–254.

2016 *Najstarsze monety śląskie (XI–XII/XIII w.) w zbiorach Ossolineum*, „Wrocławskie Zapiski Numizmatyczne”, nr 1 (51), s. 53–57.

Butent-Stefaniak B., Malarczyk D.

2009 *Obieg pieniężny na Śląsku we wczesnym średniowieczu (od X do połowy XII w.)*, Wrocław.

2017 *Z zasobów Ossolineum: dziesiętowieczny skarb srebrny z nieznaney miejscowości*, [w:] *Nummi et Humanitas. Studia ofiarowane profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 80. rocznicę urodzin*, red. M. Bogucki, W. Garbaczewski, G. Śnieżko, Warszawa, s. 255–272.

Gaettens R.

1934 *Der Fund von Ludwischze. Ein Schatz deutscher und skandinavischer Denare des 11. Jahrhunderts*, Halle.

Gumowski M.

1939 *Corpus nummorum Poloniae. Tom I. Monety X i XI w.*, Kraków.

Hatz V.

1961 *Zur Frage der Otto–Adelheid–Pfennige. Versuch einer Systematisierung auf Grund des schwedischen Fundmaterials*, Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis. t. 1. Almqvist & Wiksell, Stockholm, s. 105–144.

Ilisch P.

1994 *Regensburg– und Otto–Adelheid–Imitationen aus Polen?*, „WN”, R. XXXVIII, z. 1–2, s. 65–70.

Kędziński A.

1998 *Polskie denary krzyżowe w skarbie ze Słuszkowa*, „WN”, R. XLII, s. 21–48.

2001 *Denary krzyżowe z przedstawieniem głowy ze skarbu ze Słuszkowa. Uwagi na temat pochodzenia*, [w:] *Moneta mediaevalis. Studia numizmatyczne i historyczne ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa, s. 399–405.

Kilger K.

2000 *Pfennigmärkte und Währungslandschaften. Monetarisierungen im Sächsisch–Slawischen Grenzland ca. 965–1120*, Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis. Nova Series 15, Stockholm.

Nakielski W.

2012 *Propozycja nowej atrybucji monet śląskich przełomu XI i XII wieku w świetle depozytu z miejscowości Kopacz, gm. Złotoryja*, [w:] *Pieniądz i banki na Śląsku, Studia nad dziejami pieniądza i bankowości w Polsce*, t. 2, red. W. Garbaczewski, R. Macyra, Poznań, s. 147–184.

2017 *Wrocławskie denary krzyżowe z głową św. Jana Chrzciciela*, [w:] *Nummi et Humanitas. Studia ofiarowane profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 80. rocznicę urodzin*, red. M. Bogucki, W. Garbaczewski, G. Śnieżko, Warszawa, s. 385–416.

Suchodolski S.

1967 *Moneta polska w X/XI wieku*, „WN”, R. XI.

1987 *Moneta możnowładcza i kościelna w Polsce wczesnośredniowiecznej*, Wrocław.

COINS OF THE 10TH AND 11TH CENTURIES IN THE COLLECTION OF THE
OSSOLINSKI NATIONAL INSTITUTE (OSSOLINEUM)

(Summary)

In the rich collections of the Ossolinski National Institute there are about 400 early medieval coins dating to the 10th and 11th centuries, originated from Poland and other countries. Part of them come from some hoards or archaeological excavations carried out on settlements or grave fields, other coins come from the old collections of Ossolineum in Lviv, and some of them come from donations or various purchases.

In the Ossolineum there are fragments of the six early medieval hacksilver hoards, containing coins, silver ornaments and fragments of silver clumps. The oldest of them probably come from Wolin Island and was deposited after 975, two others come from the end of the 10th century (Kotowice, Małkowice), two next (NN, Śląsk X) are dated to the first half of the 11th century and the youngest one is the hoard from Lubraniec, hidden after 1046.

German coins dominate the group, mainly Otto–Adelheid pennies, cross pennies, Bavarian and others; there are less Polish pieces (among them there are pennies of Bolesław Chrobry and Mieszko II and many others), Bohemian, Hungarian, English, Danish, Islamic dirhams and drahms from Persia. The oldest pieces in these group are dirhams and drahms, the youngest ones are Polish coins dating to the end of the 11th century and beginnings of the 12th century (cross pennies CNP VII i VIII).

Adres autora / The author's address:

Dr Barbara Butent-Stefaniak

Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Dział Numizmatyczny

ul. Szewska 37

50–139 Wrocław

barbara.butent-stefaniak@ossolineum.pl